

УДК 338.43:633.1:330.143

Олександр Михайлович СВІТОВИЙ

доктор економічних наук, професор кафедри маркетингу, менеджменту та управління бізнесом, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, Україна, e-mail: svitovyy@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0675-559X>

**УПРАВЛІННЯ ВИРОБНИЦТВОМ ТА ЗБУТОМ ЗЕРНА
І ПРОДУКТІВ ЙОГО ПЕРЕРОБКИ В КОНТЕКСТІ
МАКСИМІЗАЦІЇ ДОДАНОЇ ВАРТОСТІ**

Світовий, О. М. Управління виробництвом та збутом зерна і продуктів його переробки в контексті максимізації доданої вартості. *Вісник соціально-економічних досліджень* : зб. наук. праць. Одеса : Одеський національний економічний університет. 2021. № 3-4 (78-79). С. 66–80.

Анотація. У статті проаналізовано сучасний стан виробництва зерна та основних продуктів його переробки. Визначено, що виробництво зерна в Україні за період 2000–2020 рр. зросло у 2,7 рази, значно збільшились обсяги переробки зерна на нехарчові цілі – у 10,4 рази, показник рентабельності виробництва зерна має тенденцію до зниження, незважаючи на те, що середня ціна реалізації зросла у 10,8 рази. Визначено основні чинники, які впливають на величину собівартості та рівень рентабельності зернової продукції. Предметом дослідження є теоретико-методологічні та організаційно-економічні засади управління виробництвом та збутом зерна і зернопродуктів з метою створення доданої вартості. Метою статті є аналіз ринку зернової продукції, дослідження чинників, які впливають на прибутковість їх виробництва, та розроблення практичних рекомендацій щодо удосконалення управління виробництвом та збутом зерна і продуктів його переробки у контексті максимізації доданої вартості. Використано такі основні методи дослідження – порівняння, узагальнення, аналізу і синтезу, абстрактно-логічний. Встановлено, що до складу валової доданої вартості у галузях виробництва та переробки зерна входять такі основні елементи: заробітна плата з нарахуваннями, рента (орендна плата), амортизаційні відрахування, відсоток на капітал і прибуток. Також розглянуто обсяги та структуру реалізації зернової продукції на експорт як сировини, а також продуктів з високою доданою вартістю. Досліджено основні фактори, які впливають на прибутковість зерновиробництва та переробки зерна. Доведено, що більша частина доданої вартості створюється у галузях, які переробляють зерно і виробляють готові продукти. Наголошено на необхідності збільшення виробництва зернових продуктів із високою доданою вартістю. Зазначено, що важливе значення для отримання максимального прибутку від реалізації зерна та продуктів його переробки має горизонтальна та вертикальна інтеграція між виробниками зерна та підприємствами переробної промисловості. Значну роль у формуванні доданої вартості відіграє державне регулювання цього процесу. Для збільшення суми доданої вартості особливу увагу також слід приділити й розширенню асортименту готових продуктів із зерна та поставляти на експорт більше продуктів переробки і готових зернопродуктів. Запропоновано загальну схему управління доданою вартістю у виробництві та переробці зерна й формування доданої вартості при експорті даної продукції. Обґрунтовано прогностичні показники виробництва зерна та деяких продуктів його переробки.

Ключові слова: управління виробництвом зерна; переробка зерна; експорт зернопродуктів; додана вартість; рентабельність; оплата праці, прибуток.

Александр Михайлович СВИТОВЫЙ

доктор экономических наук, профессор кафедры маркетинга, менеджмента и управления бизнесом, Уманский государственный педагогический университет имени Павла Тычины, Украина, e-mail: svitovyy@gmail.com,
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0675-559X>

**УПРАВЛЕНИЕ ПРОИЗВОДСТВОМ И СБЫТОМ ЗЕРНА,
А ТАКЖЕ ПРОДУКТОВ ЕГО ПЕРЕРАБОТКИ В КОНТЕКСТЕ
МАКСИМИЗАЦИИ ДОБАВЛЕННОЙ СТОИМОСТИ**

Свитовый, А. М. Управление производством и сбытом зерна, а также продуктов его переработки в контексте максимизации добавленной стоимости. *Вестник социально-экономических исследований* : сб. науч. трудов. Одесса : Одесский национальный экономический университет. 2021. № 3-4 (78-79). С. 66–80.

Аннотация. В статье проанализировано современное состояние производства зерна и основных продуктов его переработки. Определено, что производство зерна в Украине за период 2000–2020 гг. выросло в 2,7 раза, значительно увеличились объемы переработки зерна на непищевые цели – в 10,4 раза, показатель рентабельности производства зерна имеет тенденцию к снижению, несмотря на то, что средняя цена реализации выросла в 10,8 раза. Определены основные факторы, влияющие на величину себестоимости и уровень рентабельности зерновой продукции. Предметом исследования являются теоретико-методологические и организационно-экономические основы управления производством и сбытом зерна и зернопродуктов для создания добавленной стоимости. Целью статьи является анализ рынка зерновой продукции, исследование факторов, влияющих на прибыльность их производства, и разработка практических рекомендаций по совершенствованию управления производством и сбытом зерна и продуктов его переработки в контексте максимизации добавленной стоимости. Используются такие основные методы исследования – сравнение, обобщение, анализ и синтез, абстрактно-логический. Установлено, что в состав валовой добавленной стоимости в отраслях производства и переработки зерна входят следующие основные элементы: заработная плата с начислениями, рента (арендная плата), амортизационные отчисления, процент на капитал и прибыль. Также рассмотрены объемы и структура реализации зерновой продукции на экспорт в качестве сырья, а также продуктов с высокой добавленной стоимостью. Исследованы основные факторы, влияющие на прибыльность зернопроизводства и переработки зерна. Доказано, что большая часть добавленной стоимости создается в отраслях, перерабатывающих зерно и производящих готовые продукты. Отмечена необходимость увеличения производства зерновых продуктов с высокой добавленной стоимостью. Указано, что для получения максимальной прибыли от реализации зерна и продуктов его переработки важное значение имеет горизонтальная и вертикальная интеграция между производителями зерна и предприятиями перерабатывающей промышленности. Значительную роль в формировании добавленной стоимости играет государственное регулирование этого процесса. Для увеличения суммы добавленной стоимости особое внимание также следует уделить и расширению ассортимента готовых продуктов из зерна и поставлять на экспорт больше продуктов переработки и готовых зернопродуктов. Предложена общая схема управления добавленной стоимостью в производстве, а также переработке зерна и формирования добавленной стоимости при экспорте данной продукции. Обоснованы прогнозные показатели производства зерна и некоторых продуктов его переработки.

Ключевые слова: управление производством зерна; переработка зерна; экспорт зерновой продукции; добавленная стоимость; рентабельность; оплата труда; прибыль.

Oleksandr SVITOVYI

Doctor of Economics, Professor of chair of marketing and business management, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Ukraine, e-mail: svitovyy@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0675-559X>

MANAGEMENT OF PRODUCTION AND SALE OF GRAIN AND PRODUCTS OF ITS PROCESSING IN THE CONTEXT OF MAXIMIZING VALUE ADDED

Svitovyi, O. (2021). Management of production and sale of grain and products of its processing in the context of maximizing value added [Upravlinnia vyrobnytstvom ta zbutom zerna i produktiv yoho pererobky v konteksti maksymizatsii dodanoi vartosti], *Socio-economic research bulletin, Visnik social'no-ekonomichnih doslidzen'* (ISSN 2313-4569), Odessa National Economic University, Odessa, No. 3-4 (78-79), pp. 66–80.

Abstract. *The article analyzes the current state of production of grain and the main products of its processing. It is determined that the production of grain in Ukraine for the period 2000–2020 years has grown in 2.7 times, significantly increased the volume of grain processing for non-food purposes - in 10.4 times. Indicator of profitability of grain production tends to decline, despite the fact that the average selling price has increased by 10.8 times. The main factors influencing the value of production costs and the level of profitability of grain products were determined. The subject of the research is theoretical-methodological and organizational-economic bases of management of production and sale of grain as well as grain products and creation of value added. The purpose of the article is to analyze the market of grain products, study the factors affecting the profitability of their production, and develop practical recommendations for improving the management of production and marketing of grain and its products in the context of maximizing the value added. The main methods of research – comparison, generalization, analysis and synthesis, abstract-logical. It is established that the gross value added in the sectors of production and processing of grain includes the following main elements: wages with accruals, rent (rent), depreciation charges, interest on capital and profit. The volume and structure of grain products exported as raw materials, as well as products with high value added, are also considered. The main factors influencing the profitability of grain production and processing were investigated. It was proved that the most part of value added is created in the branches processing grain and producing ready products. The necessity to increase the production of grain products with high value added was noted. It is indicated that horizontal and vertical integration between grain producers and processing enterprises is important for obtaining maximum profits from the sale of grain and its processed products. Significant role in formation of added value is played by state regulation of this process. To increase the amount of value added, special attention should also be paid to expanding the range of finished grain products and supply more processed products and finished grain products for export. A general scheme of value added management in the production and also grain processing and the added value formation in the export of these products is proposed. Forecast indicators of grain production and some products of its processing are substantiated.*

Keywords: *grain production management; grain processing; export of grain products; value added; profitability; labor remuneration; profit.*

JEL classification: *M110; Q130; D410*

DOI: [https://doi.org/10.33987/vsed.3-4\(78-79\).2021.66-80](https://doi.org/10.33987/vsed.3-4(78-79).2021.66-80)

Постановка проблеми у загальному вигляді. В ринкових умовах вагомим елементом створення валового внутрішнього продукту та національного доходу, а також наповнення державного бюджету нашої країни є збільшення виробництва та збуту продукції сільського господарства, зокрема реалізації її на експорт. Значна частина цієї продукції припадає на зерно та продукти його переробки. Важливо, щоб збільшувалася частка виробництва та реалізації продукції підприємств, які переробляють зерно та виготовляють з нього готові продукти. У цьому випадку буде збільшуватися величина доданої вартості, так як ця продукція має вищу її частку у порівнянні із сировиною. Для цього необхідно збільшувати потужності переробних підприємств, а також виробничої інфраструктури.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Багатьох науковців у всьому світі турбують проблеми ефективності виробництва продуктів харчування, зокрема зернопродуктів. Країни-експортери зерна продають, переважно, сировину, не розвиваючи належним чином переробку, але саме продукти переробки зерна мають високу додану вартість. У своїх наукових працях зарубіжні дослідники К. Р. Макконнелл, С. Л. Брю [1], Г. Н. Манків [2] надали теоретичне обґрунтування факторів виробництва та елементів доданої вартості. Дослідження ринку зерна та продуктів його переробки, у тому числі, щодо створення у цій галузі більшої доданої вартості та управління цим процесом, проводять такі вітчизняні вчені як В. Т. Гулавський [3], С. М. Кваша, І. А. Коновал, М. М. Ільчук [4], О. В. Нікішина [5] та ін. Значний науковий внесок у розробку напрямів розвитку логістичної системи та виробничої інфраструктури зернового господарства зробив дослідник В. А. Колодійчук [6; 7]. До розробки стратегічних напрямків розвитку сільського господарства, зокрема виробництва зерна та продуктів його переробки, долучились науковці ННЦ «Інститут аграрної економіки», зокрема такі як Ю. О. Лупенко, В. Я. Месель-Веселяк [8] та ін. Вчені В. В. Липчук, Д. В. Малаховський [9] вивчають організаційно-економічні проблеми розвитку насінництва зернових культур, що є одним із напрямів розвитку зерновиробництва та створення більшої доданої вартості. Вітчизняні вчені, зокрема такі як М. І. Пугачов [10], Р. П. Мудрак [11], А. В. Скрипник, Т. О. Зінчук [12] досліджують експортні можливості зерна та готових зернових продуктів, у тому числі в контексті збільшення реалізації продукції з високою доданою вартістю. Однак ступінь впливу певних чинників на величину і структуру доданої вартості за окремими зерновими культурами та її створення в переробці зерна вивчена недостатньо. Крім того, потребує подальших досліджень формування виробничої інфраструктури та визначення оптимальних обсягів виробництва зернової продукції.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Нарощення обсягів виробництва та реалізації зерна, зокрема пропозиції його на експорт в якості сировини не приносить оптимальної величини доданої вартості, тому, що більша частина її отримується від реалізації продуктів переробки та готових продуктів із зерна. Пріоритетом вітчизняного зернового господарства має стати нарощення виробництва і реалізації на внутрішньому та зовнішньому ринках такої продукції переробки зерна як борошно, макаронні вироби, крупи, комбікорми тощо. Звичайно, реалізація зерна як сировини буде і надалі займати значну частку вітчизняного експорту, проте, нарощення продажу продукції з високою доданою вартістю збільшить валютні надходження, а, відповідно, і наповнення державного бюджету.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз ринку зернопродуктів, дослідження чинників, які впливають на прибутковість їх виробництва, та розроблення практичних рекомендацій щодо удосконалення управління виробництвом та збутом зерна і продуктів його переробки у контексті максимізації доданої вартості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зернова галузь є одним із головних пріоритетів економічної політики у сфері сільського господарства нашої країни. Обсяги виробництва зерна щороку збільшуються, і це, переважно, за рахунок підвищення урожайності зернових культур, яка має значний потенціал для зростання. Отриманню високих врожаїв зернових культур в нашій країні сприяє клімат, родючі ґрунти та застосування відповідних технологій. Також підвищується і якість зернової продукції. Значна частина вирощеного зерна надходить на експорт як сировина. Продукція з високою доданою вартістю, тобто готові продукти із зерна та продукти його переробки, займають у загальному виробництві незначний відсоток. Отже, держава недоодржує значну частину доданої вартості, а, відповідно, й валового внутрішнього продукту та національного доходу.

Варто зазначити, що виробництво зерна в сільськогосподарських підприємствах України за період 2000–2020 рр. значно зросло, але це відбулося лише за рахунок підвищення урожайності, оскільки площа збору врожаю майже не змінилася (табл. 1).

Таблиця 1

Деякі економічні показники вирощування зернових та зернобобових культур сільськогосподарськими підприємствами України за 2000–2020 рр.

Показник	Рік							2020 р. у % до 2000 р.
	2000	2005	2010	2015	2018	2019	2020	
Площа, з якої зібрано урожай, тис. га	10914,1	11109,3	10778,0	10622,9	10740,6	11176,1	11141,8	102,1
Урожайність, ц з 1 га	18,3	25,9	27,6	43,8	52,2	53,7	46,4	253,6
Валовий збір, тис. т	19964,2	28790,4	29779,3	46506,6	56096,2	59982,1	51718,0	259,1
Повна собівартість, грн. за 1 т	269,3	405,1	984,1	2042,1	3460,3	3459,3	3995,1	1483,5
Прибуток, грн. за 1 т	174,5	12,7	136,8	870,0	854,7	408,2	799,0	457,9
Середня ціна реалізації, грн. за 1 т	443,8	417,8	1120,9	2912,1	4315,0	3867,5	4794,1	1080,2
Рівень рентабельності, %	64,8	3,1	13,9	42,6	24,7	11,8	20,0	-44,8 в. п.

Джерело: розраховано автором за даними [13]

Показник рентабельності виробництва зерна має тенденцію до зниження, за вказаний період він зменшився на 44,8 відсоткові пункти, і в 2020 р. склав 20,0%, незважаючи на те, що середня ціна реалізації зросла у 10,8 рази. Вона становила у 2020 р. 4794,1 грн. за 1 т, а прибуток – 799,0 грн. за 1 т (зростання за 2000–2020 рр. лише у 4,6 рази). Зменшення рівня рентабельності виробництва зернових відбулося тому, що темпи зростання собівартості за досліджуваний період були більшими у 1,4 рази, ніж збільшення середньої ціни реалізації. Крім того, на рівень собівартості

та ціну реалізації зернових культур впливає велика кількість факторів. Отже, можна погодитись із твердженням дослідника В. А. Колодійчука в тому, що рентабельність виробництва є результатом інтегрованого впливу об'єктивних і суб'єктивних факторів, для з'ясування яких необхідно розглянути всі економічні, політичні, кліматичні й інші умови конкретного року [7, с. 123]. Тому точно спрогнозувати виробничі витрати та очікуваний прибуток у зерновиробництві, а також величину доданої вартості не завжди вдається.

Переробка зерна має значно менше ризиків, зокрема, майже відсутні такі ризики, як кліматичні. Проте, у цій галузі відбувається зменшення обсягів виробництва (рис. 1).

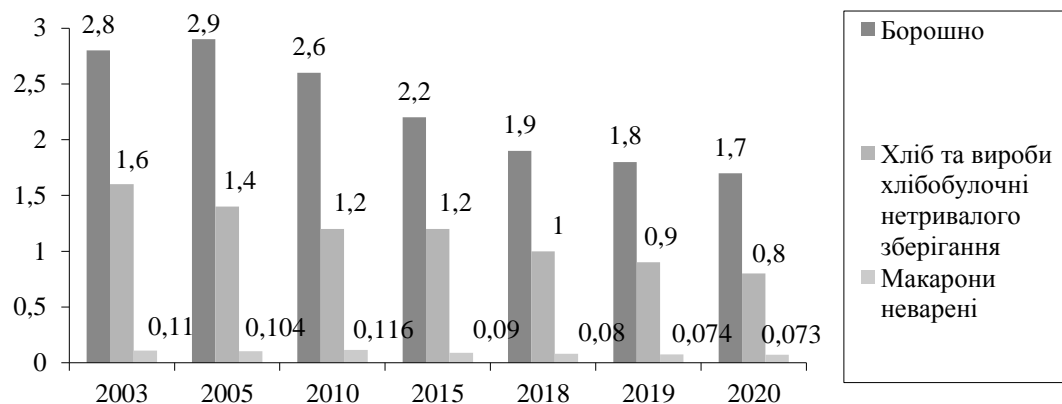

Рис. 1. Виробництво деяких харчових продуктів із зерна в Україні за 2003–2020 рр., млн. тонн
Джерело: розроблено автором на основі [13]

Протягом 2003–2020 рр. виробництво борошна зменшилося на 1,1 млн. тонн, хліба та хлібобулочних виробів нетривалого зберігання – на 0,8 млн. тонн, макаронних виробів неварених – на 37 тис. тонн. Частковим поясненням цього може бути той факт, що у статистичних даних за 2014–2020 рр. по Україні не враховувалися показники виробництва в анексованому Криму й частини тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей, проте це зниження спостерігається і до 2014 року.

Крім переробки зерна на борошно та виробництва готових продовольчих продуктів, таких як крупи, макарони, хлібні вироби, печиво тощо, перспективним напрямом вважається зростання виробництва комбікормів. Збільшення переробки зерна на комбікорми буде вагомою підтримкою вітчизняного тваринництва, а також розширить можливості зернопродуктового підкомплексу щодо експорту даного виду продукції. У цьому аспекті є деякі позитивні зрушення. Встановлено, що при збільшенні виробництва зерна в Україні за період 2013–2020 рр. виробництво готових кормів для годівлі великої рогатої худоби та свійської птиці за цей період зросло на 3,7% та 12,7% відповідно (табл. 2).

У 2020 р. готових кормів для свиней, основою яких є зерно, вироблено 1235,9 тис. тонн, а для свійської птиці – 4322,2,0 тис. тонн. Виробництву готових кормів для великої рогатої худоби характерні дещо нижчі темпи: у 2013 р. їх вироблено 717,3 тис. тонн, а у 2020 р. – 744,1 тис. тонн. Більшість підприємств, які вирощують велику рогату худобу, включають у раціон не комбікорми як готовий

повноцінний корм, а подрібнене зерно. Однак механічне подрібнення зерна не дає такого ефекту, як використання готового корму, тому перспективи комбікормового виробництва розглядаються як досить обнадійливі.

Таблиця 2

Динаміка виробництва готових кормів для годівлі сільськогосподарських тварин в Україні за 2013–2020 рр., тис. тонн

Показник	Рік							2020 р. у % до 2013 р.
	2013	2014	2015	2017	2018	2019	2020	
Корми готові (крім преміксів) для годівлі сільськогосподарських тварин – для свиней	1388,6	1391,0	1401,9	1226,1	1210,3	1231,8	1235,9	89,0
Корми готові (крім преміксів) для годівлі сільськогосподарських тварин – для великої рогатої худоби	717,3	719,8	729,6	782,3	724,3	701,4	744,1	103,7
Корми готові (крім преміксів) для годівлі сільськогосподарських тварин – для свійської птиці	3835,3	3936,9	3895,2	3898,7	4091,2	4534,0	4322,2	112,7
Корми готові (крім преміксів) для годівлі сільськогосподарських тварин, н.в.і.у.	810,2	779,0	720,6	671,8	606,9	470,8	394,5	48,7

Джерело: [13]

Як стверджують дослідники, обсяги виробництва комбікормів в Україні та їх асортимент тісно пов'язаний з потребами вітчизняного тваринництва, що, природно, обмежує подальший розвиток цієї галузі. Нарощення експортного її потенціалу стримується відсутністю національного виробництва вітамінів, ферментів, амінокислот, преміксів та білкових компонентів. Залежність від імпорту цих складових суттєво впливає на собівартість комбікормової продукції, що не дає змоги формувати конкурентні переваги в ціновому сегменті при експорті [3, с. 12]. Іншими словами, виробництво комбікормів необхідно розглядати не тільки як один із основних факторів розвитку тваринництва, а також як перспективний ресурс для збільшення експорту продукції з високою доданою вартістю.

Динаміку виробництва вітчизняної зернової продукції та її використання (баланс зернових та зернобобових культур) відображено в табл. 3.

Таблиця 3

Баланс зернових та зернобобових культур в Україні (включаючи продукти переробки зерна в перерахунку на зерно) за 2000–2020 рр., тис. тонн

Показник	Рік								2020 р. у % до 2000 р.
	2000	2005	2010	2015	2017	2018	2019	2020	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Виробництво	24459	38016	39271	60126	61917	70057	75143	64933	265,5
Зміна запасів на кінець року	1329	-314	-2054	-3204	-1465	5447	-4505	-7042	-8371 од.

Продовження табл. 3

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Імпорт	1010	226	175	190	255	280	291	352	34,9
Всього ресурсів	24140	38556	41500	63520	63637	64890	79939	72327	299,6
Експорт	1330	12650	14239	38338	42499	42940	57925	52245	3928,2
Витрачено на посів	3597	3294	3222	2597	2120	2232	2224	10343	287,5
Витрачено на корм	11056	13817	14787	14189	11011	11698	11674	2247	20,3
Втрати	309	375	794	1400	1106	1253	1363	1073	347,2
Переробка на нехарчові цілі	100	670	1650	1089	1246	1157	1283	1040	1040,0
Фонд споживання	7748	7750	6808	5897	5655	5610	5470	5379	69,4

Джерело: [13]

Варто відзначити, що виробництво зерна в Україні за період 2000–2020 рр. зросло у 2,7 рази, а імпорт зерна та продуктів переробки зерна, навпаки, зменшився у три рази. Водночас загальне споживання хлібних продуктів має тенденцію до зниження.

За досліджуваний період значно збільшилися обсяги переробки зерна на нехарчові цілі – у 10,4 рази й експорту зерна та продуктів його переробки – у 39,3 рази. У цьому зв'язку наголосимо на неналежному забезпеченні рівноправних економічних умов господарювання для сільськогосподарських підприємств-експортерів і підприємств, що реалізують власну продукцію на внутрішньому ринку. Вчені зазначають, що для вирішення цього питання програму здешевлення кредитів слід передбачити для операторів внутрішнього ринку [12, с. 37]. Ця думка була висловлена ще десятиріччя тому, але і зараз є актуальною.

Для кращого розуміння процесу вдосконалення управління доданою вартістю при виробництві та збуті зерна і продуктів його переробки розглянемо її складові. До складу валової доданої вартості у галузях виробництва та переробки зерна входять такі основні елементи: заробітна плата з нарахуваннями, рента (орендна плата), амортизаційні відрахування, відсоток на капітал і прибуток.

Враховуючи те, що додана вартість містить декілька економічних елементів, то можна вважати, що управління доданою вартістю є системним економічним поняттям. Запропоновану нами загальну схему управління доданою вартістю у виробництві та переробці зерна відображено на рис. 2.

Управління доданою вартістю – це ширше поняття, ніж, наприклад, управління прибутком, яке, вважаємо, повинно включати також управління витратами, у тому числі – управління амортизацією та оплатою праці. Варто підкреслити, що управління має бути саме оплатою праці, а не заробітною платою, хоча багато науковців ці поняття ототожнюють. Поняття «управління оплатою праці», вважаємо, охоплює не тільки аспекти, пов'язані з формуванням оплати праці, але також і з її організацією та регламентацією, співвідношенням окремих елементів.

Грегорі Манків стверджує, що двома найважливішими факторами виробництва є капітал і праця. Капітал – це знаряддя, які використовують робітники. Праця – це час, який люди присвячують роботі [2, с. 76]. Тобто для

оптимального формування таких статей витрат, як заробітна плата та амортизація необхідно постійно удосконалювати управлінські процеси.

Рис. 2. Загальна схема управління доданою вартістю у виробництві та переробці зерна
Джерело: побудовано автором

Основна складність в управлінні доданою вартістю, вважаємо, полягає в тому, що частина елементів доданої вартості входить до собівартості продукції, а прибуток є результативним елементом, на збільшення якого направлені зусилля підприємця. Дослідниця О. В. Нікішина вважає, що у процесі формування доданої вартості виникає внутрішнє протиріччя між інтересами працівників і власників підприємств, яке проявляється у непропорційних структурних співвідношеннях заробітної плати й прибутку [5, с. 119]. Тобто такі основні елементи доданої вартості, як заробітна плата та прибуток за своєю сутністю, на перший погляд, є взаємовиключними: чим більше виплачено заробітної плати, тим менше буде одержано прибутку за інших рівних умов. Таку ж аналогію можна провести і між амортизацією та прибутком: чим менше амортизаційних відрахувань, тим більше прибутку за тих самих умов. Тому для об'єднання вказаних елементів в одну систему необхідне неабияке мистецтво управління вказаним процесом.

Рента (орендна плата) та плата за залучений капітал також входять до складу доданої вартості. Ці елементи включаються і до собівартості продукції. Тому належне їх формування також є важливим завданням управління доданою вартістю. К. Макконнелл і С. Брю характеризують ренту як доходи, які отримують домогосподарства та фірми, що забезпечують економіку ресурсами власності.

Прикладами ренти є щомісячні платежі орендарів власникам і орендні платежі фірм-наймачів за користування офісними майданчиками. Вчені визначають ще й таке поняття, як чиста рента – валовий рентний дохід за мінусом амортизації позиченої власності. Саме рентний дохід залишається після того, як з валового рентного доходу вираховано амортизацію (зношення власності). Процент стосується виплат грошового доходу, який здійснив приватний бізнес постачальникам грошового доходу [1, с. 162]. Виходячи із цих визначень, на нашу думку, ренту (орендну плату) та плату за залучений капітал (процент) можна розглядати і як дохід інших власників. Тобто, чим менше підприємець понесе вказаних витрат, тим більше матиме власного прибутку. Але якщо ці витрати необхідні для виробництва, то їх слід оптимізувати.

Удосконалення управління витратами як складової управління доданою вартістю значною мірою залежить від запровадження на підприємствах інтенсивних ресурсозберігаючих технологій, які збільшують виробництво та підвищують якість продукції, а отже, забезпечують зростання доданої вартості.

Іншою проблемою у формуванні доданої вартості є те, що від виробництва зерна до одержання продуктів його переробки та готових продуктів проходить декілька виробничих циклів в підприємствах різних галузей національного господарства (сільське господарство і промисловість) у ланцюгу її створення. Досягнення оптимальної величини доданої вартості підприємствами на усьому шляху її формування, вважаємо, є основним завданням удосконалення управління цим процесом. До того ж, покращення організації виробництва та праці, удосконалення логістичних операцій зменшить величину накладних витрат, що також позитивно вплине на розмір прибутку.

Важливе значення для отримання максимального прибутку має горизонтальна та вертикальна інтеграція. Значну роль у формуванні доданої вартості в зернопродуктовому комплексі відіграє державне регулювання цього процесу. Для збільшення суми доданої вартості особливу увагу також слід приділити й розширенню асортименту готових продуктів із зерна та поставляти на експорт більше продуктів переробки і готових зернопродуктів, а менше – непереробленого зерна. Необхідно також розвивати між підприємствами, що вирощують зерно та його переробляють, виробниче кооперування та створювати обслуговуючі кооперативи. Це сприятиме кращому постачанню і раціональнішому використанню виробничих ресурсів, підвищенню ефективності виробництва і реалізації продукції, результатом чого буде одержання більшої доданої вартості.

Розвиток харчової промисловості повинен узгоджуватися з темпами зростання платоспроможного попиту населення на харчові продукти, а також із прогнозованими обсягами виробництва сільськогосподарської сировини й експортних поставок. Згідно з розробленими науковцями ННЦ «Інститут аграрної економіки» прогнозними показниками «Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року» очікувалися такі обсяги виробництва зерна (тис. т): 80000 – за оптимістичним варіантом, 60000 – за песимістичним [8, с. 35]. У 2020 році, згідно із даними Державної служби статистики України, виробництво зерна склало 64933 тис. тонн, хоча за попередній рік цей показник становив 75143 тис. тонн [13]. Тобто, вказані прогнозні показники виявилися справедливими і знаходяться в межах фактичних даних.

За наявних обсягів виробництва вітчизняні товаровиробники мають змогу збільшувати експорт зерна. Але щоб забезпечити суттєве зростання доданої

вартості, вони повинні також нарощувати експорт продуктів переробки зерна. Тому необхідно приділити підвищену увагу збільшенню переробних потужностей. Науковці зазначають, що при прискоренні темпів економічного зростання, яке супроводжується збільшенням обсягів споживання населенням цінних харчових продуктів, їх імпорт також зростає. Насамперед, це свідчить про наявність дефіциту вказаної продукції на внутрішньому ринку, який вітчизняні виробники у періоди зростання споживчого попиту не в змозі перекрити збільшенням відповідної пропозиції [11, с. 75]. Вважаємо, що не можна погодитися із вченими, які стверджують, що збільшувати виробництво зернових в Україні понад 60 млн. тонн не має сенсу, оскільки не вистачає елеваторних, транспортних та інших логістичних потужностей [6, с. 60]. Згідно з проведеними нами дослідженнями можна стверджувати, що Україна може наростити виробництво зерна до 100 млн. тонн вже найближчих 6–7 років, переважно за рахунок підвищення урожайності. Звичайно, необхідне нарощування елеваторних та логістичних потужностей для належного зберігання та для покращення кондицій зерна та продуктів його переробки, однак, на наше переконання, є сенс поки що збільшувати експорт зернової продукції як сировини з огляду на постійне зростання ціни. Крім того збільшиться обсяг переробки зерна. За нашими прогнозами за оптимальним варіантом до 2027 року, наприклад, виробництво та реалізація крупів зросте на 170 тис. тонн, макаронних виробів – на 104 тис. тонн, а борошна – майже на один мільйон тонн.

Аналіз динаміки експортно-імпортних операцій за 2000–2020 рр., свідчить про те, що експорт зернових культур у перерахунку на долар США збільшився в 75,9 рази (табл. 4). Експорт продукції борошномельно-круп'яної промисловості та готових продуктів із зерна за вище вказані роки збільшився лише у 11,1 та 14,5 рази відповідно. Порівнюючи вартісне відношення експорту зерна до продуктів його переробки, можна відзначити, що воно різниться у десятки разів на користь експорту сировини. Тому, вважаємо, що для збільшення величини доданої вартості продукції, яка експортується, необхідно збільшувати частку продуктів переробки зерна та готових зернопродуктів. Для цього потрібно завантажувати вітчизняні підприємства з переробки зерна та будувати нові. Крім додаткового надходження валюти і збільшення доданої вартості, це – нові робочі місця та зростання надходжень до бюджету. До того ж через постійне нарощення обсягів виробництва зернової продукції необхідно більше будувати сучасних зернохосовищ та елеваторів. Наявність достатньої їх кількості дасть можливість продавати зерно у періоди, коли ціна буде високою, досягаючи максимальної прибутковості. Також важливим чинником підвищення ефективності зерновиробництва є кооперація малих підприємств та селян, які самі обробляють власні паї. Це оптимізує їх логістичні витати та допоможе досягнути вищого рівня конкурентоспроможності.

Щодо імпорту зерна, то за зерновими культурами відсоток зростання за досліджуваний період був значно нижчий, ніж за показниками експорту, і у вартісних величинах також був набагато менший. Так, у 2020 р. експорт зернових культур перевищив імпорт майже у 53 рази. Імпорт продукції борошномельно-круп'яної промисловості за період 2000–2020 рр. навіть дещо зменшився і склав 35,2 млн. дол. США, а імпорт готових продуктів із зерна, навпаки, має протилежну тенденцію.

Таблиця 4

Структура експорту та імпорту зерна та продуктів його переробки в Україні за 2000–2020 рр., млн. дол. США

Показник	Рік								2020 р. у % до 2000 р.
	2000	2005	2010	2015	2017	2018	2019	2020	
Експорт									
Зернові культури	124,0	1383,1	2467,1	6057,5	6501,1	7240,6	9633,3	9410,7	7589,3
Продукція борошномельно-круп'яної промисловості	13,9	29,1	80,8	117,9	181,9	175,8	202,1	154,5	1111,5
Готові продукти із зерна	21,6	97,7	254,3	267,9	296,4	268,3	269,4	313,1	1449,5
Імпорт									
Зернові культури	118,4	57,6	145,6	154,7	176,8	191,1	180,8	178,9	151,1
Продукція борошномельно-круп'яної промисловості	35,5	24,9	27,5	14,0	32,2	34,3	35,1	35,2	99,2
Готові продукти із зерна	11,1	52,8	125,9	85,6	117,8	153,6	200,7	241,5	2175,7

Джерело: розроблено автором на основі [13]

Задля збільшення експорту сільськогосподарської продукції та зростання доданої вартості вітчизняним експортерам необхідно також знаходити нові ринки збуту. Вітчизняні вчені впевнені, що розвиток зовнішньої торгівлі агропродовольчими товарами передбачає диверсифікацію ринків збуту шляхом закріплення на існуючих та відкриття нових ринків, провадження активних дій з боку держави, спрямованих на полегшення доступу вітчизняних експортерів до потенційно привабливих ринків [10, с. 11].

Запропоновану нами схему формування доданої вартості при експорті зерна та продуктів його переробки ілюструє рис. 3.

Вважаємо, що при експорті зерна та продуктів його переробки особливу увагу потрібно приділити підготовці зерна до реалізації та диференціації продажу за структурою зернопродуктів. Для формування більшої величини доданої вартості необхідно реалізовувати зернопродукти з високою кінцевою готовністю до використання, якими можуть бути борошно, крупи, готові продукти із зерна. Наприклад, за розрахунками вітчизняних вчених у технологічному ланцюзі «виробництво зерна – виробництво борошна – виробництво хліба» із загальної суми створеної доданої вартості тільки третина її створюється при виробництві зерна, решта – при його переробці [4, с. 24].

Крім того, потрібно розвивати власне насінництво, яке може значно збільшити додану вартість, та пропонувати його на експорт. Як вважають В. В. Липчук та Д. В. Малаховський нині в умовах інтенсивної конкуренції на ринку насіння зерна (і не тільки) з боку іноземних компаній вітчизняні виробники втрачають свої позиції на ринку. Тому виникає потреба на основі вітчизняних найбільш конкурентних насінницьких структур створити об'єднання виробників насіння як на регіональному, так і національному рівнях. Дослідники стверджують, що таке

об'єднання повинно стати ефективною формою діяльності на ринку насіннєвого зерна, сприяти посиленню позицій національного виробника на вітчизняному та міжнародному ринку посівного матеріалу [9, с. 33]. Значні можливості для збільшення експорту зерна відкриває вихід на ринки державних закупівель інших країн. Для прикладу, ринок державних закупівель США, який наразі є закритим для вітчизняного бізнесу, оцінюється в 180 млрд. доларів [14, с. 8].

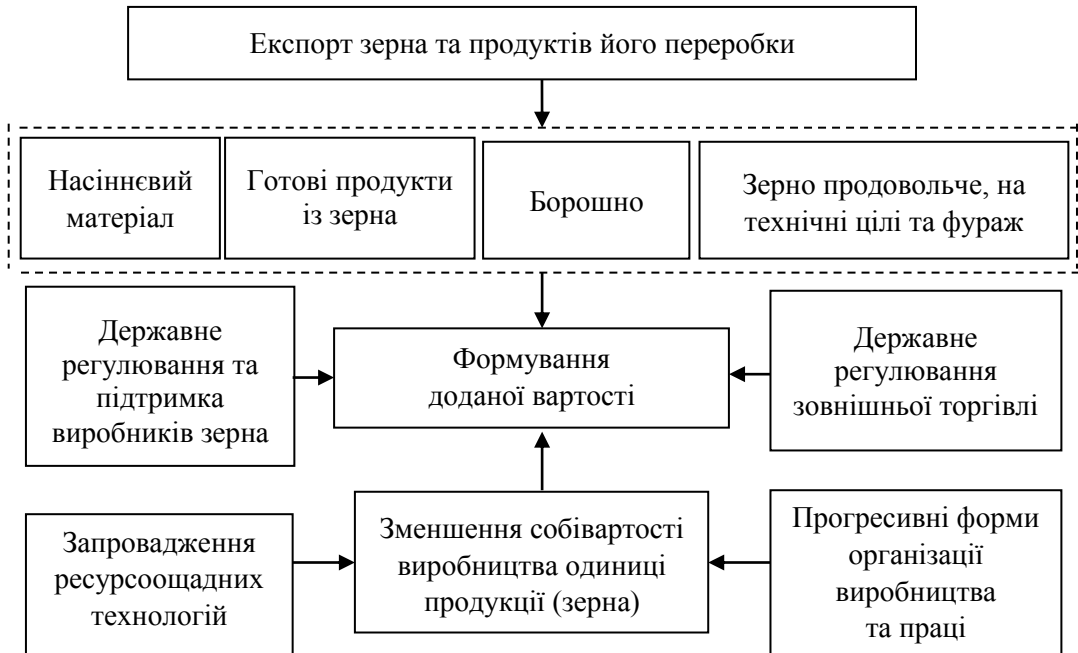

Рис. 3. Схема формування доданої вартості при експорті зерна та продуктів його переробки
Джерело: розроблено автором

Експортуючи зернову продукцію варто усвідомлювати, що у світі існують певні пропорції в експорті зерна та продуктів його переробки. Тобто, наприклад, не всю продовольчу пшеницю, яка експортується, можна переробити на борошно, або більшість кукурудзи, ячменю чи фуражної пшениці переробити на комбікорми чи інші продукти. До того ж, вказані продукти переробки мають значно менший строк зберігання порівняно із сировиною. Більшість держав світу краще імпортують зерно як сировину ще й з тієї причини, що кожна країна демонструє свої специфічні вимоги до продуктів переробки із зерна, зокрема до борошна, через національні особливості приготування готових продуктів. Комбікорми, наприклад, у кожному конкретному випадку мають власну рецептуру виготовлення та певні біологічні застереження, тому це є ще одним чинником, щоб імпортувати сировину.

Висновки і перспективи подальших розробок. Отже, виробництво зерна є основною галуззю аграрного сектора економіки нашої країни. Значна частина вирощеної зернової продукції експортується як сировина. Переробка зерна та виготовлення готових продуктів має незначний відсоток порівняно з його виробництвом. Щоб досягти оптимальної суми доданої вартості від реалізації зернової продукції необхідно наростити потужності переробки та збільшити

виробництво готових продуктів із зерна. Для цього потрібно, у першу чергу, покращити управління цими процесами, зокрема, удосконалити управління доданою вартістю у галузі.

Збільшення прибутку від реалізації зернової продукції, як результативного елемента доданої вартості, можливе не лише через зростання валових зборів зернових культур та реалізації його на експорт як сировини, а також через збільшення переробки зерна, реалізації продуктів із високою доданою вартістю. За результатами дослідження було запропоновано загальну схему управління доданою вартістю у виробництві та переробці зерна й формування її при експорті даної продукції. Обґрунтовано прогностичні показники виробництва зерна та деяких продуктів його переробки.

Подальшим розвитком дослідження є пошук шляхів збільшення виробництва та реалізації продукції переробки зерна з високою доданою вартістю. Водночас необхідно звернути увагу на зменшення собівартості вирощування зернових культур та переробки продукції шляхом впровадження новітніх ресурсоощадних технологій, оптимізації логістичних потоків, покращення виробничої інфраструктури. Вважаємо перспективним комплекс заходів щодо посилення вертикальної та горизонтальної інтеграції між виробниками зерна та підприємствами переробної промисловості.

Література

1. Макконнелл, К. Р., Брю С. Л. *Аналітична економія : принципи, проблеми і політика*. Ч. 1 : Макроекономіка / пер. з англ. Львів : Просвіта, 1997. 671 с.
2. Манків, Г. Н. *Макроекономіка* / пер. з англ.; наук. ред. пер. С. Панчишина. Київ : Основи, 2000. 588 с.
3. Гулавський В. Т. Перспективи створення додаткової вартості при переробці зернових культур. *Зернові продукти і комбікорми*. 2016. Т. 63. № 3. С. 10–15. DOI: <https://doi.org/10.15673/gpmf.v63i3.214>.
4. Кваша С. М., Ільчук М. М., Коновал І. А. Економічне обґрунтування програми виробництва зерна пшениці в Україні. *Економіка АПК*. 2013. № 3. С. 16–24.
5. Нікішина О. В. Наукові й прикладні засади перерозподілу доданої вартості в інтегрованому товарному ринку (на прикладі хлібного ринку України). *Економічні інновації*. 2017. Вип. № 65. С. 118–126.
6. Колодійчук В. А. Концептуальна модель оптимізації логістичної системи у зернопродуктовому підкомплексі АПК України. *Економіка АПК*. 2016. № 5. С. 60–65.
7. Колодійчук В. А. Інтегральна оцінка економічної ефективності регіональних логістичних систем підприємств зернопродуктового підкомплексу АПК України. *Регіональна економіка*. 2016. № 2. С. 121–128.
8. *Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року* / за ред. Ю. О. Лупенка, В. Я. Месель-Веселяка. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2012. 182 с.
9. Липчук В. В., Малаховський Д. В. Організаційно-економічні проблеми розвитку насінництва зернових культур. *Економіка АПК*. 2015. № 12. С. 28–35.
10. Пугачов М. І. Розвиток зовнішньої торгівлі агропродовольчими товарами. *Економіка АПК*. 2019. № 3. С. 6–13.
11. Мудрак Р. П. Експорт українського продовольства : стан, тенденції, причини. *Економіка України*. 2014. № 5. С. 70–79.
12. Скрипник А., Зінчук Т. Паритетний принцип визначення експортних квот на пшеницю. *Економіка України*. 2012. № 2. С. 26–37.
13. *Державна служба статистики України* : сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 15.10.2021).

14. Гужва І. Ю. Угода СОТ про державні закупівлі як інструмент інтеграції галузей економіки України до світового господарства. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2015. № 9. С. 7–10.

References

1. McConnell, C. R., & Brew, S. L. (1997). *Analytical economy: principles, problems and policies*, Part 1: Macroeconomics. Trans. from Eng. [Analitichna ekonomii: pryntsy, problemy i polityka, Ch. 1: Makroekonomika, per. s angl.], Prosvita, Lviv, 671 s. [in Ukrainian]
2. Mankiv, G. N. (2000). *Macroeconomics* [Makroekonomika; per. s angl., nauk. red. S. Panchyshyna], Osnovy, Kyiv, 588 s. [in Ukrainian]
3. Gulavsky, V. T. (2016). Prospects for creating additional value in the processing of grain crops [Perspektyvy stvorennia dodatkovoi vartosti pry pererobtsi zernovykh kultur], *Zernovi produkty i kombikormy*, No. 3, s. 10–15. DOI: <https://doi.org/10.15673/gpmf.v63i3.214> [in Ukrainian]
4. Kvasha, S. M., Pichuk, M. M., & Konoval, I. A. (2013). Economic substantiation of the wheat production program in Ukraine [Ekonomichne obhruntuvannia prohramy vyrobnytstva zerna pshenytsi v Ukraini], *Ekonomika APK*, No. 3, s. 16–24 [in Ukrainian]
5. Nikishyna, O. V. (2017). Scientific and applied principles of redistribution of value added in the integrated commodity market (on the example of the grain market of Ukraine) [Naukovi i prykladni zasady pererozpodilu dodanoi vartosti v intehrovanomu tovarnomu rynku (na prykladi khlibnoho rynku Ukrainy)], *Ekonomichni innovatsii*, Vyp. 65, s. 118–126 [in Ukrainian]
6. Kolodiychuk, V. A. (2016). Conceptual model of logistics system optimization in grain subcomplex AIC of Ukraine [Kontseptualna model optymizatsii lohistychnoi systemy u zernoproduktovomu pidkompleksi APK Ukrainy], *Ekonomika APK*, No. 5, s. 60–65 [in Ukrainian]
7. Kolodiychuk, V. A. (2016). Integral assessment of economic efficiency of regional logistics systems of enterprises of grain subcomplex of AIC of Ukraine [Intehralna otsinka ekonomichnoi efektyvnosti rehionalnykh lohistychnykh system pidpriemstv zernoproduktovoho pidkompleksu APK Ukrainy], *Rehionalna ekonomika*, No. 2, s. 121–128 [in Ukrainian]
8. Lupenko, Yu. O., & Mesel-Veselyak V. Ya. (ed.) et al. (2012). *Strategic directions of agricultural development of Ukraine for the period up to 2020* [Stratehichni napriamy rozvytku silskoho gospodarstva Ukrainy na period do 2020 roku], NNTS «IAE», Kyiv, 182 s. [in Ukrainian]
9. Lypchuk, V. V., & Malakhovsky, D. V. (2015). Organizational and economic problems of seed production of grain crops development [Orhanizatsiino-ekonomichni problemy rozvytku nasynnytstva zernovykh kultur], *Ekonomika APK*, No. 12, s. 28–35 [in Ukrainian]
10. Pugachov, M. I. (2019). Foreign trade development of agro-food products [Rozvytok zovnishnoi torhivli ahroprodovolchymy tovaramy], *Ekonomika APK*, No. 3, s. 6–13 [in Ukrainian]
11. Mudrak, R. P. (2014). Export of Ukrainian food: state, tendencies, reasons [Eksport ukrainskoho prodovolstva: stan, tendentsii, prychny], *Ekonomika Ukrainy*, No. 5, s. 70–79 [in Ukrainian]
12. Skrypnyk, A., & Zinchuk, T. (2012). Parity principle of export quotas determining for wheat [Parytetnyi pryntsy vyznachennia eksportnykh kvot na pshenytsiu], *Ekonomika Ukrainy*, No. 2, s. 26–37 [in Ukrainian]
13. *State Statistics Service of Ukraine*: website [Derzhavna sluzhba statystryky Ukrainy: sait]. Retrieved from: <https://www.ukrstat.gov.ua> [in Ukrainian]
14. Guzhva, I. Yu. (2015). WTO agreement on public procurement as a tool for integration of Ukraine's economy into the world economy [Uhoda SOT pro derzhavni zakupivli yak instrument intehratsii haluzei ekonomiky Ukrainy do svitovoho gospodarstva], *Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini*, No. 9, s. 7–10 [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції 18.10.2021.

Прийнята до публікації 03.11.2021.